

ШЕКСПІРІВСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В ЛІРИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Борис ШАЛАГІНОВ, професор Національного університету «Кієво-Могилянська академія», доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України

Тема «Леся Українка та Шекспір» досі висвітлена в нашій науці вельми фрагментарно, хоча загальних оглядово-інформаційних матеріалів та концептуальних оцінок не бракує. Рецепція Шекспіра в творчості та роздумах Лесі Українки знаходиться в центрі уваги таких провідних учених, як П. Одарченко [1], І. Журавська [2], М. Шаповалова [3], а із дослідників уже нового, пострадянського, покоління – Н. Торкут, Ю. Черняка, Д. Дроздовського та ін. Очевидно, досі зберігають свою актуальність слова М. Соколянського про те, що Україна продовжує залишатися «невідкритим краєм для світового шекспірознавства» [4]. Тож до появи фундаментальної праці на означену тему ще, мабуть, не так вже й близько. Нехай наша розвідка, приурочена до 400-го року пам'яті великого британця та до 145-річчя Лесі Українки, бодай частково сприятиме цій справі.

Спочатку спробуємо коротко охопити уже відомий матеріал. Почнемо з вірша «Сон літньої ночі» (1892), назва якого нав'язно однойменною комедією англійського драматурга. З тих пір саме такий варіант назви був одноставно прийнятий українськими перекладачами цього твору.

Важливою подією вважаємо переклад перших трьох яв трагедії «Макбет» (1898). Поетеса не лише майстерно відтворила засобами української просодії Шекспіровий п'ятистопний білий ямб, а й зробила його одним з основних розмірів власної лірики і тим самим – «своїм» для всієї української поезії. Тут доречно уточнити, що Леся Українка була далеко не першою перекладачкою великого англійця. На той час уже вийшли переклади українською мовою П. Свенціцького, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Старицького, П. Мирного. Поетеса була в курсі того, що уже почав працювати над своїми фундаментальними перекладами всіх Шекспірових драм П. Куліш. Докладніше про це можна прочитати у надзвичайно цінній розвідці Мирослава Мороза [5].

Далі вкажемо на вірш під англійською назвою «To be or not to be?...» («Бути чи не бути?», 1896). Самий по собі цей твір добре проаналізований критикою. Додамо лише власні міркування. Як і у знаменитому монолозі Гамлета, звідки взяті слова назви, ми знаходимо діалог-суперечку

поетеси з самою собою. Вона готова пожертвувати всім для боротьби, але не знає, які випробування долі чекають на неї і чи вистачить в неї сил, щоб їх подолати. Гамлет, як відомо, сам також не може прийняти остаточного рішення і розвіяти свої сумніви, що легше – боротися чи змиритися, жити чи вмерти, тобто «бути чи не бути». Його монолог уривається, коли він бачить кохану жінку – Офелію, яку тут називає «німфа». Віднині він покладається не на раціональні роздуми, а на сили свого кохання:

*Офелія! Згадай мої гріхи в своїй молитві,
німфо!*

Але в такому самому ключі закінчується і вірш Лесі Українки. Вона згадує про дорогу і близьку для себе істоту – Музу, яку називає тут Чарівницею:

*Мовчиш ти, горда музо! Тільки очі
Спалахнули вогнем, барвисті крила
Широким помахом угору здійнялись
І сплеснули... О чарівнице, стій!
Візьми мене з собою, лишьмо разом!*

Муза – улюблений образ у віршах Лесі Українки, її найближчий співбесідник, якому вона довіряє свої найсокровенніші думки, ділиться душевним болем, просить підтримки у важку хвилину. Ми можемо навіть допустити порівняння із внутрішнім голосом Сократа, з яким цей філософ постійно вів довірчі діалоги. Молодший сучасник Шекспіра англійський філософ Шефтсбері назвав таку бесіду людини з самою собою, щоб знайти внутрішні сили і гармонію словом «солілоквія». Та все ж ближче поетесі образ Гамлета! Звісно, йдеться не про постійні вагання принца, які йому часто закидають, а про те, що у задушливій атмосфері данського двору він мусив поклатися тільки на внутрішні сили, шукати у самому собі активний імпульс для боротьби і долань. Цим пояснюється схильність героя до внутрішніх монологів. У всій ліриці Лесі Українки, власне, й переважає жанр внутрішнього монологу, жанр розмови поетеси з собою у пошуках внутрішніх психологічних ресурсів та вольових імпульсів.

Але підемо далі. У 1898 р. поетеса написала знаменитий вірш «Порвалася нескінчена розмова...». У ньому нашу увагу привертає одна явно шекспірівська ремінісценція:

*Жаль запалав, прибором океана
Загомонів його страшний пожеар.
Ох, той пожеар у других будить силу (...)
У мене будить він слова, слова!*

Двічі повторені «слова, слова» нагадують знамените місце в «Гамлеті». Згадаємо його. Молодий принц Гамлет, приїхавши з університетського Віттенберга в данський Ельсінор, побачив навколо себе несправедливість і зло. Він розуміє, що мусить протистояти йому. Та де знайти сили? Шукаючи наснагу, він звертається до найближчих людей – до коханої дівчини Офелії, університетських друзів, до матері. А також і до книжок, до книжної мудрості, якої його навчають в університеті. Та ситуація настільки нова, що в старих книжках він не може знайти для себе ніякої розумної відповіді. Тому, коли вельможа Полоній питає його, що він весь час читає, Гамлет з розпачем та іронією відповідає йому: «Слова, слова, слова». Це означає в його устах, що старі істини в нових обставинах знецінилися, втратили зміст, перетворилися на пусті слова.

Образ Слова, як і образ Музи, також є наскрізним у поезії Лесі Українки. Критики уже назвали його образом «слова-криці», «слова-зброї». Ми ж додамо, що тут угадуються глибокі роздуми над ще одним автором, який також роздумував над цінною «слова». Це Вольфганг Гете. Його герой Фауст безсонною ніччю перекладає при невірному світлі каганця Євангеліє, а саме те місце, де говориться, що на початку всього сущого було «слово». Але, на думку Фауста, «зависоко те слово цінувати!» Врешті-решт він перекладає, що «була в почині дія» [6]. Ми можемо стверджувати, що наша поетеса завжди прискіпливо стежила, аби не перетворилися на пусті «слова, слова, слова» її вірші, щоб завжди жив у них і проявляв себе дух дії, активності, боротьби. У поезії «Віче» (1901) вона наголошує, що визнає лише слова з високим і діяльним змістом:

*Вона держала слово, і багато
Великих слів у ньому поміщалося:
Братерство, рівність, воля, рідний край...*

Тема «слова» у Лесі Українки сама по собі широка; тому ми, в плані зближення з Шекспіром, наголосимо тут, що Шекспір, який, як і Леся Українка, жив на зламі епох, також вважав слово діяльним і могутнім, навіть сильнішим від металу і каменя. Згадаймо 55 сонет: «Надгробків царських мармурові плити переживе потужний мій рядок» [7]. Тільки є суттєва різниця: Шекспір наснажує свої слова любов'ю до окремої людини, до спорідненої душі, а Леся Українка – любов'ю до батьківщини, до України. У Шекспіра в словах вічно житиме ідеальний образ його коханої; а у Лесі Українки поетичне

слово має служити батьківщині, налаштовувати людей патріотично:

*Промінням ясним, хвилями буйними,
пруджими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін...*
(«Ритми», 1)

Наведені нами приклади свідчать про те, що Леся Українка сприймала Шекспіра не в контексті абстрактної естетичної майстерності, а в соціально-критичному плані. Це відповідало всьому протестному пафосу тої складної епохи, в яку жила велика поетеса, пафосу доби, яку, власне, сама вона й творила віршами, думками та вчинками.

Нарешті, проаналізуємо докладніше ще один хрестоматійний вірш «Коли втомлюся я життям щоденним...» (1890). У збірці «На крилах пісень» йому безпосередньо передує такий серйозний програмний вірш, як «Contra spem spero», а далі йдуть «Мій шлях» і «В'язень».

Почнемо з того, що поетичний розмір та ритм цього вірша безпосередньо вказують на улюблений Шекспіра п'ятистопний ямб:

*Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,
Тоді я думку шлю в світи далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні.
Це – Леся Українка. А ось як звучить Шекспір в її ж перекладі «Макбета»:*

*На бойовиську там обидва війська,
мов два пловці, що плінуть навперейми,
а силою однакові. Там лютий
Макдональд-бунтівник (такий він зроду,
до нього все, що є лихого в світі,
зібралось), він з західних островів
зібрав до себе кернів, галловгласів.
Йому всміхалась доля, та недовго.*

Але зовнішньою ознакою справа не обмежується. Тут нам пощастило побачити прямий діалог з сонетом № 66 Вільяма Шекспіра. У ньому поет, охоплений вселенським смутком, бачить навколо себе самі лише зло і несправедливість. Це ті самі почуття, які переживав його герой Гамлет і виразив у своєму знаменитому монолозі. Сонет розгортає перед нами такий собі каталог гріхів, які панують у світі. Головний поетичний прийом – антитеза, протиставлення. Там, де мусить бути одна моральна риса, – у житті, на жаль, панує інша, протилежна, зла. Зокрема:

*...нікчемність – в розкоші сама,
І в злиднях – честь доходить до одчаю,
І чистій вірності – шляхів нема,
І силу – неміч забива в кайдани,*

*І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні – не тим, хто гідний шани,
І досконалості – ганебний суд,
І злу – добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені – митці,
І істину – вважають за дурниці,
І гине хист – в недоума в руці.*

Здавалося б, Леся Українка бере цей готовий прийом і просто доповнює шекспірівський «каталог гріхів» своїм списком. Але в тому то й справа, що поетеса цей прийом творчо вдосконалює. Її «список» – це уже не просто погляд із глибин середніх віків на недосконалість людської природи, а погляд патріотки складної революційної доби, яка вболіває за долю свого народу [8]:

*...світ сей був тоді – темниця:
В кормигу запрягав народ – народа,
На вільне слово – ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат – на брата (...)
Тоді війною звали – братовбійство
Во ім'я правди, волі, віри, честі,
А кроволиття звалося – геройством;
Убожеством там звали – смерть голодну,
Багатством – нагробовані маєтки,
Простою – темноту безпросвітну,
Ученістю – непевнеє блукання,
Бездушну помсту звано – правосуддям,
А самоволю деспотичну – правом.
Всім гордим-пишним – честь була і слава,
Зневаженим-ображеним – погорда (...).*

Можна вказати і на виразні текстові збіги, які свідчать про те, що поетеса читала сонет в оригіналі (тоді ще не існувало його українських перекладів). Зокрема: «...там звали <...> простою темноту безпросвітну, ученістю непевнеє блукання...» – «And folly <...> controlling skill, and simple truth miscalled simplicity» (а глупота керує майстром, а щирі правду обривають як простацтво).

Або ще рядки: «Всім гордим-пишним – честь була і слава, зневаженим-ображеним – погорда...». – «And needy nothing trimmed in jollity, and purest faith unhappily forsworn» (а пишно вбране нікчемство веселиться, а найщиріша правда підступно зраджена). Характерно, що поетеса навіть об'єднує процитовані рядки в смислові пари так само, як і Шекспір у своєму сонеті!

Фінал вірша також збігається із смислом фіналу у Шекспіра. Висновок в англійського поета такий: тільки любов до іншої людини утримує людину від слабкодухого рішення порвати з життям, а отже і зі своїми нескінченними стражданнями:

*Столившись тим, спокію прагну я, Та
вмерти не дає любов твоя.*

Леся Українка підносить висновок Шекспіра на ще вищий рівень. Ідеться не про любов як почуття інтимної близькості, а про братню любов, тобто солідарність між людьми. Вона ніби каже: як же я можу залишити тут на землі своїх співвітчизників, своїх братів, які страждають від соціальної і національної несправедливості? І цим самим фактично відповідає Шекспіру:

*Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.*

Цим не вичерпується оригінальність вірша Лесі Українки і гострота її діалогу з Шекспіром. У Лесі Українки ми бачимо історизм, повністю відсутній в англійського поета. Адже вона переміщує цей каталог гріхів світу в далеке минуле, про яке, своєю чергою, розповідає у далекому майбутньому

*...в тихім, ріднім колі
Старий дідусь (...) своїм онукам —
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на наших світі.*

Але подумаймо, що це за далеке майбутнє? – Це наші дні! Чи можемо ми сьогодні сказати, що події, описані великою поетесою, стали нашим далеким минулим? Чи можемо сказати словами дитини у фіналі: «Дідусю, ти страшні казав нам байки, я радий, що не бачив лихоліття!»? Чи не містить цей вірш Лесі Українки зашифроване послання до нашого покоління? Чи не лунає в ньому і докір, і заклик, і духовна підтримка?

Голос великої поетеси продовжує звучати з минулого і звучатиме доти, доки майбутнє не стане нашою сучасністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одарченко П. Леся Українка і В. Шекспір // Леся Українка : Розвідки різних років. – К. : Вид-во М. П. Коць, 1994. – С. 114 – 128.
2. Журавська І. Ю. ЛесяУкраїнка та зарубіжна література. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – 231 с.
3. Шаповалова М. С. Шекспір і українська література. – К. : 1976.
4. Марк Соколянський. Криза в українському шекспірознавстві? Код доступу: <http://litakcent.com/2008/01/31/mark-sokoljanskyj-kryza-v-ukrajinskomu-shekspiroznavstvi/>
5. Мороз М. Шекспір в Україні. Бібліографічний покажчик // В. Шекспір. Твори : в 6 т. – Т. 6. – К. : Дніпро, 1986. – С. 803 – 832.
6. «Фауста» Й. В. Гете цитуємо за виданням: Гете Й. В. Фауст / Пер. з нім. М. Лукаша; передмова й примітки Б. Шалагінова – Харків : Фоліо, 2003. — С. 54 (Б-ка свт. літ.).
7. Шекспірові сонети тут і далі цитуємо в перекладі Дмитра Паламарчука за виданням: Шекспір В. Твори: в 6 т. – Т. 6. / Післямови О. Алексеєнко та Д. Наливайка.— К.: Дніпро, 1986. – С. 651 – 652.
8. Розділові знаки у сонеті Шекспіра та у вірші Лесі Українки (тире) – наші.